

VÝZNAM USPOKOJOVÁNÍ PSYCHICKÝCH POTŘEB DĚTÍ V PĚSTOUNSKÉ PÉČI

prof. PhDr. Jarmila Koluchová, DrSc.¹, doc. PhDr. Irena Sobotková, CSc.²

¹emer. prof. psychologie UP v Olomouci

²Katedra psychologie FF UP v Olomouci

Článek se zabývá vztahy dětí přijatých do pěstounských rodin k jejich biologickým rodičům i k pěstounům. Tyto vztahy jsou rozhodující pro nápravu psychické deprivace a pro vytvoření kladně prožívané identity dítěte. Dále jsou uvedeny námítky k návrhu profesionální pěstounské péče v České republice.

Klíčová slova: psychické potřeby, pěstounská péče, identita dítěte.

THE IMPORTANCE OF SATISFYING PSYCHIC NEEDS OF CHILDREN IN FOSTER CARE

The paper deals with the relations of the children accepted in foster families with their biological as well as foster parents. These relations are most decisive for reparation of psychic deprivation and for creating positively lived identity of the child. Further there are given objections to the suggestion of professional foster care in the Czech Republic.

Key words: psychic needs, foster care, identity of a child.

Sdělení navazuje na práce o výsledcích dlouhodobých výzkumů pěstounských rodin (8, 17). Mimo jiné v nich byla zmíněna složitá problematika biologického a psychologického rodičovství, jeho značně diferencovaného hodnocení a z toho vyplývajících důsledků pro oblast náhradní rodinné péče. Již několik desetiletí se diskutuje a píše o dvojím druhu rodičovství. Rodičovství biologické je některými odborníky i částí veřejnosti přeceňováno, je považováno za jediné pravé, a tedy nedotknutelné a nenahraditelné. Naproti tomu výzkumy i praxe dokazují, že přijetí dítěte tzv. „cizího“ na podkladě psychologického rodičovství je možné, že i toto rodičovství je pravé, uspokojující všechny potřeby dítěte.

V této souvislosti je třeba znovu připomenout dílo Langmeiera a Matějčka o psychické deprivaci (10), které je i po 30 letech od svého posledního vydání přírodné a podnětné. Význam této knihy v mezinárodním měřítku spočívá v tom, že její autoři vymezili teoretická východiska a víceúrovňové pojetí psychických potřeb a vypracovali koncepci psychické deprivace, která do té doby neexistovala. Z této knihy, jakož i z jejich pozdějších prací v souladu s výzkumy dalších autorů přesvědčivě vyplývá, že dítě nutně potřebuje ke svému zdravému vývoji funkční rodinu, která uspokojuje jeho psychické potřeby.

Ty byly rozděleny do čtyř etáží – senzorické, kognitivní, emoční a sociální – se zdůrazněním jejich vzájemné propojenosti a celoživotního vývoje. Toto je odborné veřejnosti dobře známo. Již méně známá, ale vzhledem k našemu tématu velmi důležitá je pátá skupina potřeb. Matějček ji vyčlenil z etáže sociálních potřeb až později. Je to potřeba otevřené budoucnosti neboli životní

perspektivy. Říká o ní: „Její uspokojení dává lidskému životu časové rozpětí, což přeloženo do psychologické řeči znamená rozpětí mezi otevřeností a uzavřeností osudu, mezi nadějí a beznadějí, mezi životním rozletem a zoufalstvím.“ (11, s. 38).

I my považujeme tuto potřebu za nejvyšší, za nejcitlivějšího ukazatele životní spokojenosti a zdraví v jeho nejširším pojetí. Tím víc to ovšem platí o dětech, zvláště když si to v dospívání začnou uvědomovat. Ověřujeme si to při výzkumné a poradenské práci s pěstounskými rodinami již přes 30 let. Při dvacetiletém výzkumu stovky dětí v pěstounských rodinách (5, 6, 8) jsme se také snažili o nalezení kritérií pro úspěšnost pěstounské péče v obecnější rovině. Bylo to časově i odborně značně náročné; je možno konstatovat, že se kritéria osvědčují, ovšem pro zmíněnou náročnost se v běžné praxi nepoužívají. Byla formulována takto:

1. Hloubka a stabilita citových vztahů mezi pěstouny a dítětem.
2. Tolerance poruch a problémů ve vývoji dítěte spojená se snahou starat se o jeho optimální vývoj.
3. Společná perspektiva dítěte s pěstounskou rodinou.

Nyní při sledování mladých dospělých i ve věku kolem 40 let, kteří byli vychováni v pěstounské péči, můžeme dodat, že konečné hodnocení vychází z toho, jak bývalé děti z pěstounských rodin zvládají roli občana, partnera a rodiče. Podotýkáme ještě, že zásahy biologických rodičů – mimo postižených, nemocných apod. – znamenaly vždy narušení vznikajících vztahů v pěstounské rodině, celé výchovy a utváření osobnosti dítěte.

Se společnou perspektivou dítěte s jeho pěstounskou rodinou úzce souvisí utváření jeho osobní identity, kterou se včetně identity rodinné zabýváme ve zkoumání rodiny obecně i rodiny náhradní (9, 14, 16). Utváření identity u dítěte v pěstounské rodině je mnohem složitější než v průměrné rodině s vlastními dětmi. Na různých akcích pro pěstouny se proto zabýváme vztahy přijatých dětí k jejich vlastní rodině (12). Doporučujeme pěstounům, aby o rodičích dítěte hovořili vždy klidně a slušně, aby nespojovali závady v chování dítěte nikdy s jeho rodiči. S většími dětmi mohou pěstouni ve vhodné chvíli uvažovat, co asi jejich rodiče vedlo k selhání v rodičovské roli a čemu je tedy lépe vyhnout se. Odmítáme pohrdání vlastními rodiči i nenávisť k nim. Ke konci adolescence je už možné určité pochopení a odpuštění. S tím ovšem souvisí vytvoření takové hierarchie hodnot, která umožňuje posouzení, co dělali vlastní rodiče špatně a čeho se podařilo nebo teprve podaří za pomoci pěstounské rodiny vyvarovat.

Širší možnosti poradenské i výzkumné práce s pěstounskými rodinami se naskytly ve vznikajících nestátních organizacích, v různých sdruženích pěstounských rodin. V olomouckém sdružení Isis organizujeme od r. 1994 poradensko-rekreační pobyty a víkendy pro pěstounské rodiny, postupně jsme začali připravovat speciální programy pro dospívající i mladé dospělé z pěstounských rodin. Zmiňujeme se o nich proto, že umožňují hlouběji než běžné metody práce s pěstounskou rodinou poznat vztahy a problémy a také je žádoucím směrem ovlivňovat.

Po r. 1990 bylo možno rozšířit již dříve navázané kontakty s anglickými odborníky. Několik z nich navštívilo opakovaně Olomouc, poznali různá zařízení pro děti, např.

kojenecký ústav a dětský domov. Museli korigovat své poněkud zkrácené představy o těchto našich zařízeních, vysoce kladně je hodnotili a zvláště pak skutečnost, že se snažíme děti svěřit do vhodných náhradních rodin (4, 7, 15). Návštěva v několika pěstounských rodinách je také mile překvapila, zajímali se o naše odborné služby pro ně. V r. 2000 se zúčastnila celého týdenního pobytu pěstounských rodin paní Alice Sluckinová, se kterou máme nejuzší spolupráci. Je jedna z prvních vysokoškolsky vzdělaných sociálních pracovníků v Anglii, je čestnou členkou katedry psychologie Univerzity v Leicesteru, má bohaté zkušenosti z dětské psychiatrie a ze sociální práce s rodinami. Při své poměrně dobré znalosti češtiny se zapojovala do programu a celý pobyt velmi oceňovala. K propagaci naší pěstounské péče přispěly i naše přednášky v Anglii organizované britskou společností pro dětskou psychologii a psychiatrii (ACPP – Association for Child Psychology and Psychiatry) a odbornou společností BEEPG (British and East European Psychology Group) na univerzitě v Leicesteru a v Londýně. K porozumění naší koncepcie pěstounské péče přispěl i náš audiovizuální program „Potřebuji rodinu“ o výchově tělesně postižených dětí v pěstounské péči, který byl výborně dabován a vydán v Anglii zásluhou paní Sluckinové. Při naší vzájemně prospěšné spolupráci s anglickými odborníky jsme také měli příležitost poznat rozdílné názorové proudy v oblasti výchovy dětí mimo vlastní rodinu. Naši angličtí kolegové hodnotili kladně dlouhodobost naší pěstounské péče, pojetí pěstounské rodiny jako skutečné rodiny se všemi jejími terapeutickými možnostmi.

Problematika reparability deprive v náhradních rodinách, které uspokojí psychické potřeby dítěte, se stala aktuální oficiálním předložením návrhu modelu profesionální pěstounské péče (1). Tento návrh i další aktivity některých nestátních subjektů, především občanského sdružení DOM v čele s Ing. M. Svobodovou, vyvolal živou diskusi (2). Podle našeho názoru návrh profesionální pěstounské péče (dále PPP) nevychází z důkladné analýzy historie a současné situace v pěstounské péči u nás, ani z dostupných poznatků dlouhodobých výzkumů (5, 12, 17). Z těchto výzkumů vyplývá, že pěstounská péče byla a je pro většinu dětí kvalitní službou a optimálním řešením jejich osudu.

Pokud navrhovatelé PPP argumentují zahraničními zkušenostmi, měli by tyto zkušenosti přebírat objektivně a v celé jejich šíři. Dnes už je totiž známo, že krátkodobá pěstounská péče, módní zejména v osmdesátých letech 20. století ve Velké Británii, ukazuje své

slabé stránky. Dočteme se o tom například v nové publikaci „Growing up in foster care“, kterou vydala Britská agentura pro adopci a pěstounskou péči v r. 2000 a jejíž autorkou je Gillian Schofieldová a kol. (13). Krátkodobá pěstounská péče neodpovídá psychologickým potřebám dítěte – proto ji musíme zavádět velmi uvážlivě a využívat jen v určitých nutných případech. Jak již bylo uvedeno, angličtí odborníci, kteří poznali systém pěstounské péče v naší republice, oceňují právě dlouhodobost tohoto opatření na rodinném principu.

Systém stávající pěstounské péče v České republice je vhodné zachovat, ale zdokonalit – například po státní linii zřídít post „rodinného“ psychologa a prohloubit a rozšířit odborné služby. Připouštíme doplnění stávajícího systému o krátkodobou či speciální pěstounskou péči, ale chápeme ji jinak – úžeji – než autoři návrhu PPP. Název „profesionální“ považujeme za nevhodný, neboť vyvolává představu, že dosavadní pěstounská péče nebyla na dobré odborné úrovni a tudíž je už překonaná.

Je třeba upozornit na základní problém, který brání „okamžitému využití“ PPP, jak to chtějí autoři návrhu PPP (1, s. 34). Pokud by dítě bylo umístěné v krátkodobé pěstounské péči, je nezbytná souběžná sanace jeho biologické rodiny. V současné době není ovšem systém sanace biologických rodin na potřebné úrovni, je teprve v začátcích. Můžeme se nechat inspirovat například činností organizace Home-Start, která vznikla ve Velké Británii a rozšířila se do ostatních zemí (3). Home-Start se zabývá nejen sanací, ale zejména prevencí problémů v rizikových rodinách.

Na rozdíl od návrhu PPP nemůžeme vzhledem k výše uvedeným poznatkům souhlasit s tím, aby do krátkodobé pěstounské péče s perspektivou návratu do biologické rodiny byly svěřovány děti, které byly v této rodině krutě psychicky či fyzicky týrány nebo sexuálně zneužívány. Krátkodobou pěstounskou péči bychom nedoporučily ani v případě dětí, které byly vráceny, někdy i opakovaně, z pěstounské rodiny. Tyto děti potřebují již konečně stabilní prostředí, tedy dlouhodobou pěstounskou péči, byť po přechodném pobytu v citově neutrálním prostředí dětského domova. Rovněž není dle našeho názoru určena pro děti, které vážně onemocněly a vztah s matkou (rodiči) je dobrý – podporu a pomoc potřebuje matka, aby situaci zvládla a aby dítě nebylo vytrženo ze svého prostředí.

Domníváme se, že krátkodobá pěstounská péče je vhodná v případech, kdy rodiče vážně onemocní či jsou v léčení např. pro drogovou závislost, případně jako respitní péče pro dospívající s poruchami chování, při-

čemž by biologická rodina i dočasní pěstouni byli odborně vedeni a souhlasili by s účastí v programu rodinné terapie (event. rodiče ve výkonu trestu odnětí svobody, což by bylo nutné posuzovat opatrně).

Zastánci koncepce profesionální pěstounské péče (PPP) si velmi protirečí. Argumentují Úmluvou o právech dítěte – zejména právem na lásku a blízký vztah, argumentují naplněním všech potřeb dítěte. Citují M. Svobodovou z diskuse o profesionální pěstounské péči: „Pěstoun (myšleno profesionální) s maximální láskou a odborností poskytuje dítěti rodinné zázemí a výchovu po dobu, kdy ono nemůže být ve své rodině“ (2).

Zastánci PPP ale neberou v úvahu, že:

- Jednou ze základních psychologických potřeb dítěte je potřeba perspektivy a společné budoucnosti s rodiči, resp. pěstouny. Dítě musí vědět, kam patří; a v pěstounské rodině, kde naváže láskyplné vztahy po otřesných zážitcích z biologické rodiny, chce také zůstat.
- Bez vytvoření hlubokých, pravých rodinných vztahů profesionální pěstouni výchovu nezvládnou – dobře vychovávat a převychovávat může jen ten, kdo dítě bezpodmínečně miluje.
- Nelze zajistit, aby se dítě, zejména menší, do období dospívání, na profesionální pěstouny citově neupnulo a nenafixovalo. Jak budou profesionální pěstouni onu proklamovanou maximální lásku dávkovat?

Za nejproblematičtější z celého návrhu PPP považujeme implicitní akcent na potřeby a zájmy biologických rodičů a nedocnění skutečných psychologických potřeb dítěte. I když se v návrhu PPP výslovně nepíše o rodičích s těžkými – v podstatě neovlivnitelnými – poruchami osobnosti či o rodičích – recidivistech, obáváme se, že i děti těchto rodičů by jim byly z PPP vráceny, což by bylo zcela proti zájmům dětí. O možnosti zbavení rodičovské zodpovědnosti v těchto případech se v návrhu vůbec nehovoří. Jak již konstatujeme delší dobu, využívá se u nás velmi málo zákonné možnosti zbavit rodiče jejich rodičovské zodpovědnosti, i když je to plně indikováno.

O psychologických potřebách dětí se v návrhu podrobněji nehovoří. Uvádí se, že „rozhodujícím kritériem pro výběr PPP by měl být nejlepší zájem a optimální naplňování potřeb dítěte“ (1, s. 33). Krátkodobá PPP však představuje střídání s pobytů v původní rodině i v jiných pěstounských rodinách; dítě vystřídá podle sdělení pracovníků Centra pro adopci a pěstounství v Leicesteru i podle našich vlastních zkušeností z Anglie téměř vždy několik rodin. V důsledku toho je dítě znevýhodněno v navázání tolik potřebných trvalých vztahů, v získání

pocitu bezpečí a životní perspektivy i ve vytvoření vlastní kladně prožívané identity.

Další navrhovaný typ, dlouhodobá PPP, sice zmenšuje nebezpečí traumatizujících změn prostředí, ale nutně si zde musíme položit otázku: „Proč má dítě několik let žít v instituci, která není rodinou?“ Vždyť jak vyplývá již z názvu, nejde o psychologické rodičovství, ale o odbornou výchovu dětí, byť s různými prvky rodinné výchovy.

Doporučujeme proto začínat u nás s „profesionální“ pěstounskou péčí velmi uvážlivě, s využitím našich dlouhodobých výzkumů, odborníků i zkušených pěstounů tak, abychom respektovali skutečná práva dětí a aby jejich psychické potřeby byly ve všech formách náhradní rodinné péče opravdu naplňovány.

Literatura

1. Bubleová V, et al. Návrh modelu profesionální pěstounské péče u nás. *Náhradní rodinná péče* V, 2002; III: 32–34.
2. Diskuse nad stávajícím systémem náhradní rodinné péče. *Průvodce náhradní rodinnou péčí* II, 2003; 4: 7–17.
3. Eyken W. *Home-Start. A four-year evaluation*. Leicester: Home-Start Consultancy 1982. 175 s.
4. Koluchová J. An experience of deprivation: A follow-up study. In: *Modern perspectives of infancy*. Ed. JG Howells. New York: Brunner/Mazel 1979; 173–174.
5. Koluchová J. Diagnostika a reparabilita psychické deprivace. Praha: SPN 1987: 139 s.
6. Koluchová J. Psychický vývoj dětí v pěstounské péči. Praha: MPSV ČR 1992: 139 s.
7. Koluchová J. Deprivation and its reparation in children of Czechoslovakia. *Child Abuse Review* 1992; 1: 49–51.
8. Koluchová J. Z výsledků dlouhodobých výzkumů pěstounských rodin. *Pediatric pro praxi* 4, 2003; 3: 118–120.
9. Koluchová J. Problémy s utvářením identity v náhradních rodinách. *Správní právo* XXXVI, 2003; 5–6: 303–306.
10. Langmeier J, Matějček Z. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Avicenum 1974: 397 s.
11. Matějček Z. Co děti nejvíc potřebují. Praha: Portál 1994: 108 s.
12. Matějček Z (Ed.), et al. *Osvojení a pěstounská péče*. Praha: Portál 2002: 155 s.
13. Schofield G, et al. *Growing up in foster care*. London: British Agencies for Adoption & Fostering 2000: 302 s.
14. Sobotková I. Úvaha o osobní a rodinné identitě v kontextu náhradní rodinné péče. In: *Sborník přednášek z 6. konference o náhradní rodinné péči*. Praha: MPSV 1999: 30–37.
15. Sobotková I. Psychological assessment of family units: The unique type of foster care in the Czech Republic. *Child Abuse Review* 2000; 9: 217–222.
16. Sobotková I. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál 2001: 173 s.
17. Sobotková I. *Pěstounské rodiny: jejich fungování a odolnost*. Praha: MPSV 2003: 142 s.